

בראי ה'אשמדאי'\*

דער אשמדאי, ברלין-וארשה, ספטמבר 1912 - מאי 1913  
ירחון הומוריסטי מצויר

# אשמדאי

בערלין - ווארשה. אפריל 4. 1913. 10 קאס, 20 סטריכע, 24 העלער.

DER ASCHMEDAJ. No. 4. APRIL 1913. BERLIN-WARSCHAU.

דאס שלום-טייגקע.



די שלום-טייגקע וואס ער האט גענומען - די לייבס-און-אונד-טוישקע.  
די קעגן-טייגקע וואס ער האט גענומען - די לייבס-און-אונד-טוישקע...

ווינט שלום לפוש רוצה - כבד לה ולא טוב,  
אך אוי! למטה מתכנים - זוג נשרים ורב...

\* המערכת מודה לידיד 'חוליות' אליהו בנימיני על יוזמתו להקדיש מקום ותשומת לב לירחון ההומוריסטי ביידיש. פרופ' יחיאל שיינטוך חקר את הנושא וכתב את המסה כחלק ממחקר מקיף על הומור יהודי.  
מחבר המסה מודה לגב' קרי פרידמן-כהן מהחוג ליידיש באוניברסיטה העברית

הפרסום הסאטירי הראשון בשם דער אַשמדאָי הופיע כשבועון בניו-יורק ב־1894, בהוצאת מוריס רוזנפלד וא"מ שארקאנסקי (ראה: זלמן רייזען, לעקסיקאָן פֿון דער ייִדישער ליטעראַטור און פּרעסע, וארשה, 1914, 668). עד מלחמת העולם השנייה הופיעו במזרח אירופה עוד ארבעה פרסומים הומוריסטיים בשם 'אַשמדאָי'. הראשון שבהם: דער אַשמדאָי; אַ ליטעראַריש-הומאַריסטישעס בלאַט, וארשה, הנושא את התאריך ו' באלול תרס"ו [1906] (על פי א. קירזשניץ, די ייִדישע פּרעסע אין דער געוועזענער רוסישער אימפעריע 1823-1916, מאַסקווע-באַרקאָוו-מינסק, צענטראַלער פֿעלקער-פֿאַרלאַג פֿון פּסטר, 1930, ז' 82). שם צוין שלמה-לייב קאַוואַ בעורך, ד. סאַוואַ כמו"ל ושמו של בית-הדפוס: ג. סאַקאַלאָוו. הפרסום כולל שמונה עמודים, מחירו חמש קופ'. את הפרסום הזה לא מצאנו בבית הספרים הלאומי והאוניברסיטאי בירושלים. שלמה-לייב קאַוואַ, פּסבדונים של משה-יוסף דיקשטיין, יליד קוצק 1889, הכין בגיל שבע-עשרה, בשביל סוחר הספרים הווארשאי דוד סאַוואַ שני פרסומים להומור וסאטירה: דאָס ייִדישע וואַכנבלאַט והפרסום הספרותי-הומוריסטי דער אַשמדאָי. דער אַשמדאָי השני הופיע בברלין-וארשה בשנים 1912-1913, ולו נקדיש את הדיון בהמשך. דער אַשמדאָי השלישי, בעריכת דער טונקעלער (יוסף טונקל) הופיע בקייב [1918] כשבועון (פרטים על כתב-העת להומור וסאטירה דער אַשמדאָי, ראה אצל: ח. שמרוק [עורך], פרסומים יהודיים בברית המועצות 1917-1960, ירושלים תשכ"א, עמ' 341; א. קירזשניץ, די ייִדישע פּרעסע און ראַטנפֿאַרבאַנד 1917-1927, מינסק 1928, מס' 44).

דער אַשמדאָי הרביעי, אַ זשורנאַל פֿאַר ליטעראַריש געזעלשאַפֿטלעך-פֿאַליטישער סאַטירע, הופיע בריגה בין השנים 1922-1929 בעריכת הערץ אַקצין.

Цѣна на станд. жел. деп. 1 р. 25 к.

Еврейскій юмористическій журналъ  
**„Der Ashmdai“**

№ 2.

ערב

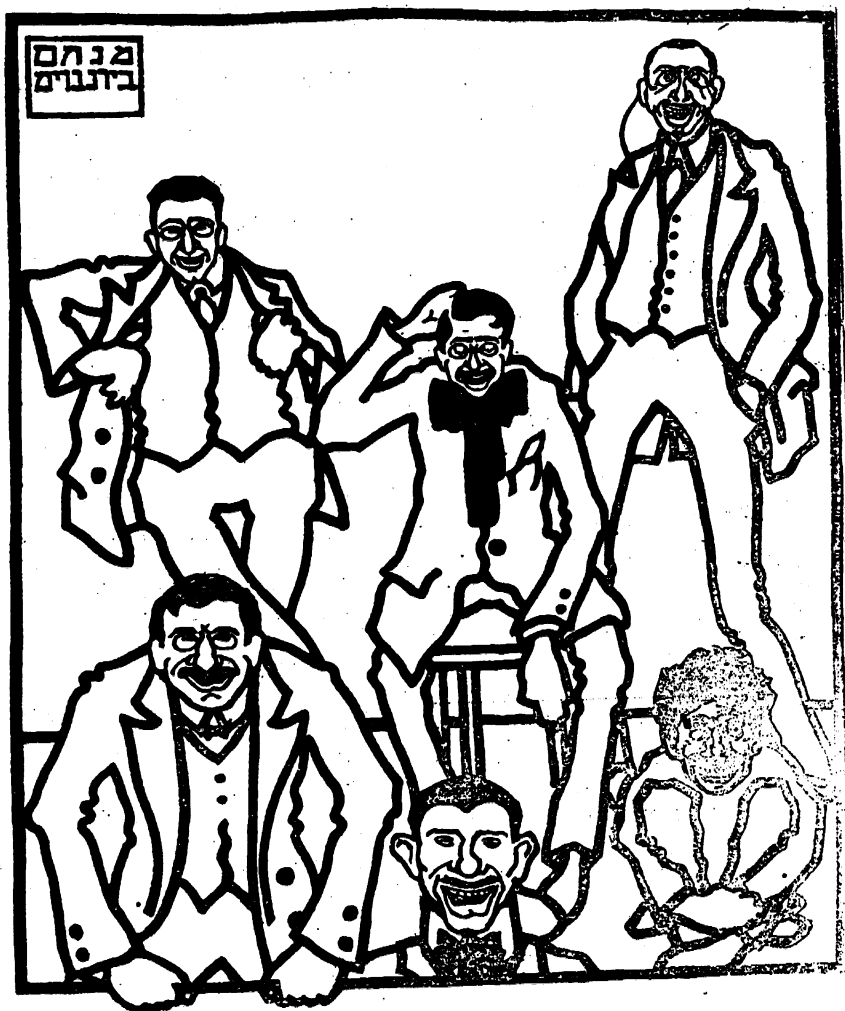


9/8

זשורנאַל פֿאַר הומאָראַן סאַטירע  
 (פֿאַרשטאַנד פֿון טונקעלער)

בירושלים על העזרה הגדולה בהכנת המאמר. המחקר ופרסומו מומנו ממענק הקרן הלאומית למדע מיסודה של האקדמיה הלאומית הישראלית למדעים, קרן הזכרון לתרבות יהודית (ניו יורק), וקרן פדרמן במכון למדעי היהדות - הפקולטה למדעי הרוח של האוניברסיטה העברית בירושלים.

גם דער טונקעלער וגם הערץ אַקצין נטלו חלק בפרסום אַשמדאָי מהשנים 1912–1913, הוא דער אַשמדאָי השני ברשימה שלנו. דער טונקעלער השתתף באַשמדאָי (1912–1913) במשך כל תקופת הירחון וכתב שם הומורסקות, שיר הומוריסטי ופארודיה ספרותית. הערץ אַקצין שהיה כבן 19–20, השתתף באַשמדאָי (1912–1913) לעתים כמחבר טקסטים הומוריסטיים קצרים וכצייר קריקטורות. כל שלושת העורכים של ה"אַשמדאָים" למיניהם — של קאָוואַ, דער טונקעלער והערץ אַקצין — היו בין שתי מלחמות העולם לסופרים ידועים בתחומה של ספרות יידיש בכלל, והספרות ההומוריסטית ביידיש בפרט. רק לגבי אַשמדאָי (1912–1913) לא ידוע מי היו העורכים, מה היה מקומם בתחומה של ספרות יידיש, שכן שמות העורך או העורכים לא צוינו על דפי הירחון. במקום זאת מופיעות לעתים קרובות ידיעות מטעם ה'רעדאָקציע' (המערכת). בראש הירחון דער אַשמדאָי (1912–1913) חסרים גם דברי המערכת. אנונימיות זאת היא חלק מהמשחק ההומוריסטי, שהמערכת ניהלה עם קהל הקוראים, מראשית הופעת הירחון (1912–1913). במקום שמות חברי ה'רעדאָקציע', מופיעה בגליון הראשון (עמ' 8–9) קריקטורה המתארת את דמותם של ששת חברי המערכת, בליווי הסבר בכתב, שמטרתו לסבך את הקורא ולהקשות עליו לזהותם.



וכך כתוב, ברשימה 'המערכת שלנו':

בימים הטובים ההם היו נוהגים להקדים כל הוצאה לאור של כתבי־עת במבוא ארוך, להציג תכנית, להצביע על מגמה בתוספת דברים מיושנים מסוג זה. כל זאת מתוך תקווה, כי הגליונות הבאים יזכו את כתבי־העת באהדה כלשהי מצד הקוראים.

אולם אנחנו שונים ומיוחדים, מודרניים ביותר. אין אנו מייחסים חשיבות להקדמות. אין אנו משתעשעים בתקוות לראות גליון שני לכתבי־עת זה (אתם זוכרים: אין אנו מקבלים מנויים). אנו רוצים להתפרסם ממש עכשיו. על כן החלטנו לנהוג לפי הכלל: 'שים את הסחורה על השולחן!' — ואתם, אנא, הביטו והתענגו מפני המערכת שלנו.

עלינו להודות, כי המערכת שלנו מורכבת ממהמרים נוראים, ספסרים ומשחקים בבורסה. והא ראייה: לא היה בכיסנו גרוש שחוק, ובכל זאת עשינו מהומה, הקמנו צעקות: "יהודים אתם הולכים מיד להתפוצץ!" וכפי שאתם רואים — זכינו. ה'אשמדאי' חי וקיים ואתם פוץ תפוצצו.

זה הגבוה, העומד בצד, הוא בחור טוב, ברנש בעל מזג נוח־לבריות. אלא שיש לו גם חסרונות. מוצאו מבוברויסק, ביקר בלונדון, תמיד אומר 'אול רייט', מרביץ חרוזים, ואינו פוסק מלהכריז שה'קיביצער' מאמריקה הוא כתבי־העת הטוב ביותר בעולם. מה פתאום? כי הוא תמיד מפרסם את יצירותיו.

השני, בעל הבלורית המדובללת, היושב שפוף לרגליו, הוא המפורסם מבין כולנו. כולם, כולם מכירים אותו, שמעו יצא לפניו כחכם והומוריסט, אך כאשר היה צריך לחבר את המודעה אודות 'דער אַשמדאי' הוא לא ידע להמציא אלא את המשפט 'יהודים, אתם הולכים מיד להתפוצץ!'

אך הוא יותר סוחר מאשר הומוריסט, כי כך נהוג בקרב סופרי יידיש. הוא מוכר ספרים. אך יש לו אופי מוזר: כל הספרים שמזמינים אצלו — או שאזלו ואינם, או שהם עדיין נרפסים והולכים או שהם כבר 'בדרך אליך'.

שלושת הברנשים הצנומים (שניים עם עניבות ואחד בלי) הם האמנים שלנו, הקריקטוריסטים. הם תמיד רציניים, מחזיקים בידיהם עפרונות, מתפארים תמיד בזחיות־דעתם ומדברים רק בלשון רבים:

— אנחנו, האמנים...

לעומת זאת הם עמלים וטרודים יותר מאשר כולנו. אנחנו מנצלים אותם, מוצצים מהם את לשד עצמותיהם. מפני זה הם אמנם רזים כל־כך. אחד מהם אינו מצייר אלא יהודים. הוא שונא, כך הוא טוען, גויים. השני לעומתו הוא איש־אירופה, מדבר יידיש כאילו מבעבע מתוך מחבת. השלישי אינו חדל מלבקר כל מה ששני הראשונים כותבים. שלושתם צעירים והיו רוצים להתחתן.

הצעיר השמן ובעל השפם (היחידי), ומהלך כאילו על קביים — זה אני בעצמי.

והרי ייחוסי: מוצאי מעיר, שאסור ליהודים לגור בה. החברים אומרים, שאינני איש רע מכול וכול, אלא שאני תמיד תקוע ואינני חי בשלום עם העברית. טוב, אני אומר לעומתם, (מרדכי) ספקטור נשוי לאשה, וכאשר הוא צריך לכתוב את המילה

'פסח', הוא פונה לאשתו, והיא מוצאת אותה כתובה ב'צאינה וראינה'... אני בינתיים רווק.

\* \* \*

זוהי אפוא החבורה שלנו. אם מצאנו חן בעיניכם, הרי זה טוב. ואם לא — אל נא תקחו אותנו כחתנים לבנותיכם. דרך אגב, כולנו רווקים עדיין ומרכיבים משקפי־מצבט."

על החתום: מאיר'ל

את תמונת חברי המערכת צייר מנחם בירנבוים, אחד משלושת הקריקטוריסטים של הירחון. המחבר של רשימת הפירוש לתמונת המערכת חתם בפסבדונים 'מאיר'ל' — גם הוא חבר המערכת ומשתתף קבוע בירחון. על פי הציון של הגבוה העומד בצד, מדובר באברהמ'ל, פסבדונים של המשתתף הפורה ביותר בירחון, שפרסם בו יותר משישה־עשר חיבורים הומוריסטיים בפרוזה ובשירה. שלושת הציירים, חברי המערכת, מתוארים כצנומים ביותר בחבורה, שכן שלושת החברים האחרים מנצלים אותם ומעבידים אותם בפרך. שניים מהם לפחות מופיעים בשם האמיתי. אלה הם מנחם בירנבוים ול. בראדאטי, שעליהם אין לנו ידיעות בדוקות. בלעקסיקאן פֶּוֹן דֶּער נײַער ייִדישער ליטעראַטור (להלן לעקסיקאן) מופיע השם 'בראדאטי' בלבד, ללא שם פרטי וללא שנת לידה ופטירה, כמחבר של לידער פֶּאַר אַן איינזאַמע פּרינצפּעסין, פֶּאַריז 1924, 16 עמודים. על מאיר'ל הוא מביא בעצמו פרטים המזהים אותו כמי שהוצב בתמונה מצד שמאל למטה ומחזיק את המסגרת של הציור. אין הפירוש של מאיר'ל עוזר לזהות את הצייר השלישי. פרט למנחם בירנבוים ול' בראדאטי השתתפו בירחון בקריקטורות וציורים עוד שישה ציירים, חלקם הזדהו בשם האמיתי וחלקם חתמו בשמות בדויים. הייחוד של דער אַשמדאַי (1912–1913) בולט במתן 'זכויות שוות' לקריקטורה ולטקסט הספרותי. על כן מובן מדוע מחצית מחברי המערכת הם ציירים־קריקטוריסטים. מנחם בירנבוים ול' בראדאטי ציירו את רוב הקריקטורות. על זהותו של הצייר השלישי, החבר במערכת ניתן להציע השערה בלבד, המבוססת על השכיחות של ציוריו ברשימה של ששת הציירים־קריקטוריסטים האחרים, שיצירותיהם מופיעות בירחון, ואלה הם לפי סדר יורד של שכיחות: הערץ אַקצין (5), י' בודקאָ (3), ל' היימאן (2), לינסקי (1), ג' קונדס (1), לעבעדיעוו (1). בהתחשב בבעל השכיחות הגבוהה יותר מבין השישה, ובעובדה שאותו קריקטוריסט שלישי ערך בעצמו ירחון הומוריסטי מקץ כעשר שנים, ששמו 'דער אַשמדאַי', אנו משערים כי זהו הערץ אַקצין.

לסיכום — בשלב ראשון ניתן לזהות בוודאות ארבעה מתוך ששת חברי המערכת על פי הציור והפירוש המתלווה לו ובתמיכה מידע נוסף שנפרט בהמשך. אם נחלק את ציור המערכת באמצעות שני קווים מאונכים, נקבל 3 יחידות, כאשר בכל אחת מהם — שני חברים. ביחידה הימנית למעלה עומד אברהמ'ל. לרגליו יושב שפוף חבר ששמו אינו ידוע לנו. על פי סימנים שונים אפשר ששמו (האמיתי או הכדוי)

הוא ל. בויס (ראה להלן). ביחידה השמאלית עומד למעלה אחד משלושת הציירים — ומתחתיו מחזיק את מסגרת התמונה מאיר'ל. ביחידה המרכזית יושב למעלה השני משלושת הציירים, ואילו מתחתיו מציץ ראשו של הצייר השלישי. כאמור, התמונה וההסבר לא מקדמים אותנו הרבה בזהווי שמותיהם האמיתיים של העורכים הספרותיים של הירחון. כל מה שידוע עד כאן הוא כי לשניים מהם קוראים אַברהם'ל ומאיר'ל, שהם פסבדונימים בלבד.

הירחון דער אַשמדאָי הופיע בין ספטמבר 1912 למאי 1913. כמקום ההופעה רשומות שתי ערים 'ברלין-וארשה'. בתקופה זאת הופיעו חמישה גליונות ממוספרים: גליון מס' 1 בספטמבר 1912; ב' 25 באוקטובר היה אמור להופיע הגליון השני על פי הודעת המערכת בגליון הראשון (בעמ' 13), אולם כשהופעת הגליון השני התאחרה, צויין על גבי שער גליון מס' 2 החודש נובמבר; גליון מס' 3 הופיע בדצמבר 1912, גליון מס' 4 הופיע באפריל 1913 וגליון מס' 5 — במאי 1913. המערכת התכוונה להמשיך ולפרסם את הירחון לפחות במשך כל שנת 1913, אך אין אנו יודעים אם אמנם יצאו לאור גליונות נוספים. בין ינואר למרץ היתה הפסקה של שלושה חודשים. סיבה אפשרית לכך, שאין אנו יכולים לבסס מכל מקור אחר, נרמזת בשיר 'הינטער "אינזערנע גראַטעס"', החתום על-ידי א. מאַרגאָלין, שהופיע בגליון מס' 4, בחודש אפריל 1913, עמ' 5. וזו לשונו (בשינוי הכתיב):

#### הינטער 'אינזערנע גראַטעס'

פֿון לינקס אַ באַנקראַט איז מיין 'שכן',  
און רעכטס איז אַ 'גנב' פֿאַרשטעקט,  
אַ 'סוחר-פֿון-מיידלעך' זיצט אונטן —  
אַ 'גולן' מיך אויבן פֿאַרדעקט...

און קומט נאָר די שטונדע-פֿון-מיטאָג,  
קוים גיי איך אַרויס פֿון מיין טיר,  
דאָן יעדער 'קאַלעגע' באַגריסט מיך,  
און נייגט זיך מיט כּבֿוד פֿאַר מיר...

און יעדער באַוואַרפֿט מיך מיט פֿראַגן:  
וואָס האָט איר באַגאַנגען פֿאַר 'זינד' —  
צי האָט איר 'געקוילעט-אַ-פֿריצטע',  
צי געלט פֿון אַ גנבֿה 'פֿאַרדינט'...?

דערקלערט האָב איך דאָן מינע 'שכנים',  
אַז איך קיין פֿאַרברעכער בין ניט,  
נאָר וויל איך בין בלויז אַ 'רעדאַקטאָר' —  
מיין שטראַף קום-איך-אַפּ דאָ דערמיט...

ממין 'פעלער', וואָס איך בין באַגאַנגען  
אויף מאָרגן האָב איך ערשט דערפֿילט,  
ווען קיינער האָט מער ניט באַגריסט מיך,  
נאָר אַנגעקוקט לאַכנדיק ווילד ...

א. מאַרגאַלין

[מאחורי 'סורגי ברזל'

'שכני' מצד שמאל 'פושט רגל',  
'גנב' מימיני מסתתר,  
'סוחר נערות' יושב מטה —  
'גזלן' מעלי מתגורר ...

רק באָה שעת צהרים,  
אך יוצא אני פתח דלת,  
כל 'עמית' ממחר לברכני,  
ויקוד גם קידות לכבודי ...

בלם בשאלות יסקלוגי:  
איזה 'פשע' פשעת, חמוד?  
בלום 'אשה-שלי-פריץ' כאן שחטת,  
או נטלת שם בסף שרוד? ...

ל'שכני' כך אסביר שם בנחת  
לא 'פושע' אני, כך אגיד,  
אך בשל היותי רק 'רעדאקטאר'  
ארצה כאן ענשי בעתיד ...

למחרת ה'שגיאה' ששגיתי  
בכר הרגשתי ענשה של טעות,  
איש יותר בכר 'שלום' לא אמר לי  
רק הביט וצחק בפראות ...

א. מאַרגאַלין

החותם א. מאַרגאַלין מכריז על עצמו בשיר כ'רעדאקטאר'. מסתבר שמדובר בד"ר אברהם מאַרגאַלין, יליד בוברויסק 1884 (בלעקסיקאָן פֿון ייִדישן טעאַטער של זלמן זילבערצווייג, כרך שני, עמ' 1242, נרשם בטעות 1894 כשנת הולדתו), למד רפואה בברלין וסיים שם את לימודיו כרופא, כנראה ב־1910. לאחר שנתיים של עבודה כרופא, פנה לעסוק בספרות ועיתונות במקום מושבו בברלין. מאז 1904 פרסם בעיתונות כתבות בעברית, ברוסית וביידיש. על פי ה'בלעקסיקאָן', ערך

'מאָרגאַלין, אַבֶּרהם', הוא ערך ביחד עם דער טונקעלער שנתונים הומוריסטיים לפורים בשם דער גראָגער (הרעשן). על פי ההסבר של מאיר'ל לציור אודות חברי המערכת של דער אַשמדאָי, בנוגע לחבר שעומד ביחידה הימנית מימין, אין ספק כי מדובר באַבֶּרהם מאָרגאַלין, שהיה ידוע בפסבדונים 'אברהמ'ל' (ראה בלעקסיקאָן, עמ' 477). הקשר עם דער טונקעלער (יוסף טונקל), היה רב צדדי ומיוחד במינו. שניהם היו ילידי בוברויסק (רוסיה הלבנה), כמעט בני אותי הגיל, שניהם, כאמור, שיתפו פעולה קודם לכן בפרסום קבצים הומוריסטיים לפורים, ולשניהם היתה התנסות במפגש עם התרבות המערבית. אַבֶּרהם מאָרגאַלין היה בלונדון, חי בברלין ופרסם בכתב־העת ההומוריסטי הראשון שנוסד בניו־יורק ב־1908, בשם דער קיבעצער, ובדער גרויסער קונדס, ואילו יוסף טונקל (דער טונקעלער) נולד גם הוא בבוברויסק ב־1881, חי בארצות הברית כשלוש שנים, והיה מייסדו של דער קיביצער ודער גרויסער קונדס. על הביוגרפיה של דער טונקעלער עד 1912 — שנת הופעת דער אַשמדאָי ולאחריה, ראה: יחיאל שיינטוך: 'מימד הרצינות בכתביו ההומוריסטיים של יוסף טונקל (דער טונקעלער)', בתוך דער טונקעלער (יוסף טונקל), דער ספֿר פֿון הומאָרעסקעס און ליטעראַרישע פֿאַראַדיעס, ירושלים, י"ל מאגנס, תש"ן, עמ' 16–32 ואילך.

אל הפסבדונים השני המופיע בתמונת חברי המערכת ומילות ההסבר שמלוות אותה, יש לנו גם תיאור פיזי של מאיר'ל, בעל מילות הפירוש על עצמו, המחזיק בידיו את המסגרת כולה. כאן צריך להעיר, כי על פי סימנים שונים מסתבר, שאין מקום ההוצאה 'ברלין-וארשה' מצביע בהכרח על מקום מושבה של המערכת בשתי הערים כאחת — אדרבא, יש מעין חלוקה פונקציונאלית בין שתי הערים: המערכת כולה ישבה בברלין, ואילו חלק מן המשתתפים בירחון היו מווארשה. יתר על כן, ההומור בדער אַשמדאָי כוון כמעט כולו כלפי החיים, תרבות היהודים וספרותם בפולין בכלל ובווארשה בפרט.

### מאיר גראָסמאַן

בכל גליון של דער אַשמדאָי ניתן למצוא בשוליו ציון פרטים בגרמנית. וכך בגליון הראשון (בעמ' 12):

Humoristisches Sammelbuch "Der Aschmedaj", Verlag "Aschmedaj", Berlin-Charlottenburg, Dahlmann-Str. 19I. — Druck von H. Itzkowski, Berlin, August-Str. 69.

הרישום בגליון הראשון מצין את דער אַשמדאָי כקובץ (Sammelbuch). בגליונות הבאים (2–5, עמ' 12) צויין:

"Der Aschmedaj", Humoristische Monatschrift. — Verantwortlicher Redakteur: Kurt Rosenbaum, Charlottenburg. Verlag "Aschmedaj", M. Grossmann, Berlin-Charlottenburg, Dahlmann-Str. 19I. — Druck von H. Itzkowski, Berlin, August-Str. 69.

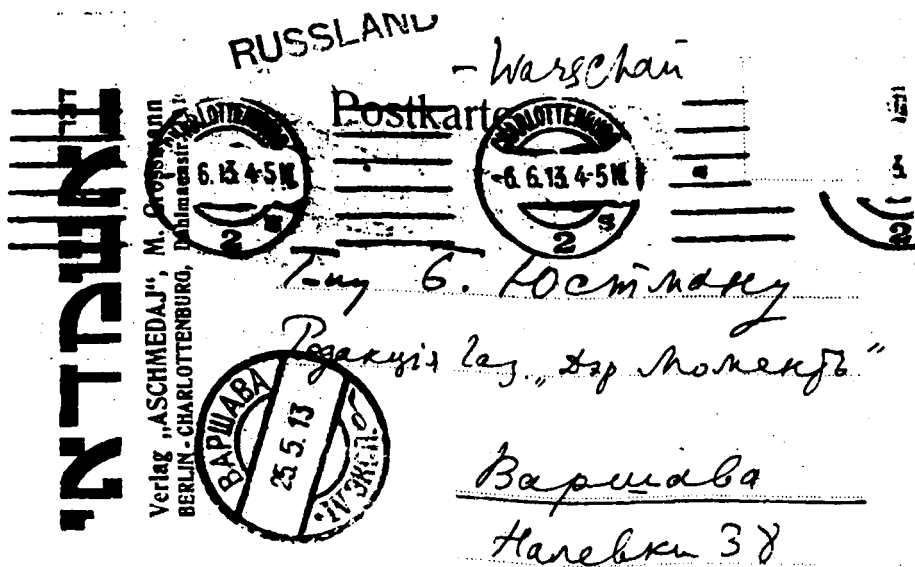


השינוי בהגדרת אופי הפרסום מעיד כי בגליון הראשון טרם התגבשה מודעות שלמה ובטחון עצמי מספיק אצל חברי המערכת בדבר אופיו ועתידו של הפרסום. הדים לכך כבר מצאנו לעיל בהסבר של מאיר'ל לציור תמונת חברי המערכת. החל מגליון 2, נרשם קורט רוזנבאום כעורך אחראי ואילו מ. גרוסמן כנציג של הוצאת הספרים 'Aschmedaj'. בערך 'גרֶאָסמאַן, מאיר' בלעקסיקאָן (עמ' 359), נמסר כי בשנת 1913 הוא היה העורך של דער אַשמדאַי שהופיע בברלין. באותה השנה הוא ערך גם את כתב־העת היהודי־רוסי 'בְּרִיסקי סטודנט'. מוצאו מן העיר טְמֶרְיוֹק (איזור קוֹבֵן בְּצֶפֶן קאווקאז). זהו אפוא מאיר'ל. ברברי הפירוש לציור חברי המערכת נאמר, כי חבריו אומרים שהוא, "לא חי בשלום עם העברית", וזה אמנם מתאים למאיר גרוסמן, שהיה קשור מצד אחד לשפה הרוסית ולתרבות יידיש, ומשנת 1925 ואילך לציונות של מחנה ז'בוטינסקי. הוא פרסם בדער אַשמדאַי בשמו ובאמצעות הפסבדונים שלו 'מאיר'ל' ארבעה טקסטים של פרוזה הומוריסטית וכן רשימות הומוריסטיות קצרות. באחד מהם בחתימת מ. גרֶאָסמאַן 'אונדזער עקספּעדיציע אין בערלינער ייִדישן טעאַטער' (גליון 4, עמ' 14-15), הוא מתאר את נסיעת חברי המערכת של דער אַשמדאַי להצגה בתיאטרון היידי שהופיע בברלין לשם התרשמות וצבירת חומר לכתיבה על תיאטרון יידיש בירחון. מאיר גרוסמן מציג את עצמו כאמור כאחד מחברי המערכת. הוא גם מזכיר את אַבְּרָהָם (אַבְּרָהָם מֶאָרְגָאָלִין). הוא מונה חבר מערכת שלישי בשם 'לייבעלע'. מכאן רשאים אנו לשער כי הדמות השעירה היושבת שפופה לרגלי אַבְּהָרְמֶל הוא ל. בויס, שפרסם בדער אַשמדאַי (גליון מס' 5, עמ' 7) הומורסקה מצוינת בשם 'אויס קאַמיקער', העוסקת בתיאטרון יידיש על כל הגילויים שבו, מנקודת ראות השחקנים והקהל. הוא גם פרסם בדיחות קצרות בגליונות קודמים בחתימות דומות: 'לייבעלע', 'ל־ע'. השם ל. בויס אינו מופיע בלעקסיקאָן, אף לא בלקסיקון של זלמן רייזען, ולא בלקסיקון לתיאטרון של זלמן זילבערצווייג. ייתכן אפוא שזהו פסבדונים בלבד. מכאן שכל חברי המערכת של דער אַשמדאַי מקום ישיבתם בברלין, שהוא מקום פרסום הירחון, שנדפס בבית הדפוס: 'Druck von H. Itzkowski, Berlin, August-Str. 69'.

דער אַשמדאַי מעמיד לפני הקורא של ימינו מספר חידות, שבפתרון תלויה העמקת הכרתנו אודות שלבים מוקדמים יחסית בהתפתחות העיתונות ההומוריסטית ביידיש. את חידת זהותם של חברי המערכת של הירחון פתרנו, ומיד עומדת לפנינו חידה נוספת, שהיא תופעה נדירה בתולדות עיתונות יידיש במחצית הראשונה של המאה העשרים: דער אַשמדאַי הוא פרסום ספרותי יחיד שמקום הופעתו צוין בשם שתי הערים 'ברלין-וארשה'. יתר על כן, מצאנו, שכל חברי המערכת, כתובתה ובית הדפוס בו נדפס הירחון, היו בברלין. מדוע אם כן וארשה? התירוץ הוא: כמעט כל חברי המערכת, אם לא כולם, מוצאם מרוסיה הלבנה, לטביה וצפון קאווקאז — כולם היו כנראה מושרשים בתרבות יידיש ולשונה. הם הגיעו לברלין לפני מלחמת העולם הראשונה.

על הקשרים בין מאיר גרוסמן עם משה־בונימ (פסבדונים של ב. יאושזאָהן 1889-1942, עיתונאי בדער מאַמענט שהופיע בווארשה) עוד לפני

הופעת דער אַשמדאי, למדים אנו ממכתב שגרוסמן כתב מברלין בתאריך 20.7.1912, כחודש לפני הופעת דער אַשמדאי. המכתב דן בהתקשרות מאיר גרוסמן עם היומון דער מאַמענט ככתב חוץ היושב בברלין (המקור נמצא בארכיונו הפרטי של מר יהושע יוסטמן בירושלים, בנו של משה-בונעם יוסטמאן). קשרים אלה נתקיימו במשך תקופת הופעת דער אַשמדאי, בשנים 1912-1913. אפשר אפוא שמאיר גרוסמן הזמין אצל יאושזאָהן את ההומורסקה שנתפרסמה בנובמבר 1912, בגליון השני של הירחון 'ווי אַזוי מ'האַט אים געפראָוועט אַ באַנקעט' (כיכר ערכו לו נשף, בעמ' 14-15). השתתפותו בדער אַשמדאי של יאושזאָהן, אחד העיתונאים הנחשבים ביותר בעיתונות יידיש בפולין בין שתי מלחמות העולם, הובטחה גם לגליון מס' 6, על פי בקשת מאיר גרוסמן, שביקר בווארשה באביב 1913. אנו מביאים להלן גלויה הנושאת את שם כתב-העת דער אַשמדאי שגרוסמן כתב למשה-בונעם יוסטמן בתאריך [1913]. 7.6. (אני מודה מקרב לב למר יהושע יוסטמן על שהעמיד לרשותי את שתי התעודות השמורות בארכיונו הפרטי).



7.11  
 אַזאַ פּאָסט-קאַרד, אַזאַ פּאָסט-קאַרד?  
 אַזאַ פּאָסט-קאַרד, אַזאַ פּאָסט-קאַרד?  
 אַזאַ פּאָסט-קאַרד, אַזאַ פּאָסט-קאַרד?  
 אַזאַ פּאָסט-קאַרד, אַזאַ פּאָסט-קאַרד?  
 אַזאַ פּאָסט-קאַרד, אַזאַ פּאָסט-קאַרד?  
 אַזאַ פּאָסט-קאַרד, אַזאַ פּאָסט-קאַרד?  
 אַזאַ פּאָסט-קאַרד, אַזאַ פּאָסט-קאַרד?  
 אַזאַ פּאָסט-קאַרד, אַזאַ פּאָסט-קאַרד?  
 אַזאַ פּאָסט-קאַרד, אַזאַ פּאָסט-קאַרד?  
 אַזאַ פּאָסט-קאַרד, אַזאַ פּאָסט-קאַרד?

[תרגום]

ברלין [1913]. 7.6.

אדון יאושזאָהן היקר,

והיכן הרשימות שלך עבור הגליון המוקדש לתיאטרון ולעיתונות? האם כבר שכחת אותי ואת ה'אַשמדאָי', ברגע שעזבתי את וארשה? אנא, בטובך, ידיד יקר, היה נא חביב ושלח אלי את הרשימות שהובטחו. הגליון נמצא כבר בבית הדפוס. אני מחכה! אל נא ישכח אדוני כי הודעתי על דבר פרי עטך.

בדרישת שלום ובדרך ארץ

שלך

מ. גרוסמן

מתוך גלויה זאת ניתן להבין, שסיכויי הופעת דער אַשמדאָי לא תמו עם הופעת הגליון החמישי. גם על פי דברי גרוסמן כאן ועל פי הכתוב בירחון (גליון 5, עמ' 11), תוכנן גליון שישי, לאמור: "הגליון הבא של 'דער אַשמדאָי', מס' 6, יוקדש במיוחד לתיאטרון ולעיתונות. יתפרסמו בו רשימות ופלייטונגים של האדונים: שלום אש, דער טונקעלער, ז. וְנֶדְרוֹף ורבים אחרים." בגלויה מראשית יוני 1913 נאמר שגליון מס' 6 כבר נמצא בדפוס. יתר על כן, חברי המערכת תכננו למעשה הופעתם של תשעה גליונות במשך 1913, מתוך כוונה להקדיש כל גליון לנושא מרכזי אחד, כגון תיאטרון ועיתונות (גליון מס' 6); ארצות הברית (גליון מס' 7); מרחצאות ודאצ'ות (אתרי נופש) (גליון מס' 8); הקונגרס הציוני — מבאָל ועד וינה (באוגוסט 1913) (גליון מס' 9). על כך הודיעו כבר בגליון מס' 4, בעמ' 12. אנו מביאים להלן את המודעה הזאת בדער אַשמדאָי; ניתן ללמוד ממנה שהירחון תוכנן להיות פרסום עבור מזרח ומערב אירופה כאחת, וגם עבור ארצות הברית:

**פֿעֶרְגֶעסֶט נײַט צו אַבֿאָנײַדען דעם „אַשמדאָי“!**

דאס איינציגע טיפּעל צו לייען רענקלעכעס דעם אַשמדאָי - איז בעצייטען זיך צו אבאָנירען.

**אבאָנעמענטן־פּרייז ביז סוף יאָר 1913.**

(ניין חדשים - ניין טוערען)

אין רוסלאַנד: 85 קאָפּ. - אין עסטרייך: 1 קראַנע אין 80 העללער. - אין דײַטשלאַנד: 1 מאַרק אין 50 פּפּעניג. אין פּראַנקרייך: בעלגיען אין שווייץ: 2 פּראַנץ אין 10 סאַנטים. - אין אמעריקא: 45 סענט.

דאס אבאָנעמענטס געלד קען געשיקט ווערען אויך מיט פּרעקט־מאַרקען אין אַנאייטמאַכען פּרײַע.

**אַנאָנסען־פּרייז:** א נאַנצע זײַט אין טעכטס קאסט 30 רובל. א האלבע - 18. א פּערמל - 10. אַנאָנסעל - 6 רובל. א זעכצעדיגטל - 4 רובל. א טורע פּעטיט 30 קאָפּ.

אדרעס פֿון דער רעדאַקציע און קאַנאַר:

Verlag „Aschmedej“, M. Grossmann, Berlin-Charlottenburg, Mommsenstr. 65.

עס ווערען צוגעטרייט ספעציעלע נומערען פֿון אַשמדאָי:

**„טעאָמער נומער“**, האַלומפּומעס מדינה - אַמעריקאַ.

**„אָנווערע אין די בערער“** (ראַסשע און נאָר־טער). **„האַנגרעס־נומער“** (אין סאַעל בײַ ווײַען).

## בית הקפה 'מונופול' ברובע שרלוטנבורג בברלין

רבות נכתב על המפגש בין יהדות המזרח לבין יהדות המערב ברפובליקת וימאר, החל משנות העשרים ואילך, אולם תהליכים של סימביוזה תרבותית בין יהדות מזרח אירופה ויהדות המערב החלו עוד לפני מלחמת העולם הראשונה. לכך ניתן למצוא הערות קצרות למשל בספרו של מיכאל ברנר.\*

הירחון דער אַשמדאָי הוא דוגמה לאחת התחנות בהתפתחותם של תהליכים בעיתונות יידיש וספרותה לפני מלחמת העולם הראשונה. בשנים 1912–1913 ואילך היתה ברלין מקום בו התרכזו כמה וכמה אישים, נערכו מפגשים וחלו התפתחויות בתרבות המודרנית של יהודי אירופה. בברלין חי אז מיכה יוסף ברדיצ'בסקי, הגיע לשם באמצע נובמבר 1912 גם ש"י עגנון, וחי בה כשבע שנים. לפי זכרונותיו של המשורר דוד איינהורן, שהשתחרר באותו הזמן מכלא לוקישקי שבווילנה, והגיע לברלין בנובמבר או דצמבר 1912, הוא פגש שם את ה. ד. נומברג, שעבד במערכת היומון הווארשאי הינט. נומברג, על פי עדותו של איינהורן, שהה מספר חודשים בברלין (ראה: דוד איינהורן: 'צווישן צוויי וועלטן', פֿאַרווערטס, ניו-יורק, 17.2.1957; 24.2.1957) (אני מודה לשפרה קופרמן שהפנתה את תשומת ליבי לזכרונות אלה ואף העמידה אותם לרשותי).

בשנים 1912–1913 היה בברלין מקום מפגש בלתי נמנע בין הסופרים כותבי יידיש ועברית והיהודים שהגיעו לברלין מרוסיה, כולל חברי מערכת דער אַשמדאָי, בית הקפה 'מונופול'. כמסתבר ישבו באותה תקופה באותו בית הקפה גם נומברג, גם עגנון, גם דוד איינהורן, וגם ששת חברי המערכת של דער אַשמדאָי. דן לאור כותב בספרו על עגנון: "[...] כשסבב (עגנון) ברחובות ברלין לא הכיר אותו איש. ישב ליד שולחן בבית הקפה 'מונופול' בשרלוטנבורג והתבונן ביושבי בית הקפה ששתו, אכלו, ניהלו שיחות ערות ועישנו סיגריות. הכל נראה לו משעמם ותפל" (דן לאור, חיי עגנון: ביוגרפיה, ירושלים ותל-אביב, הוצאת שוקן, 1998, עמ' 89). רובע שרלוטנבורג, אחד היפים בברלין, היה מקום מגוריו של עגנון וגם הרובע בו התמקמו משרדי המערכת של דער אַשמדאָי. גם ה. ד. נומברג ישב ושתה קפה כמנהגו בבית קפה (הזה?). יש מקום לשער, כי כל הנפשות המוזכרות לעיל בילו בקפה 'מונופול'. בתקופת וימאר היה 'מונופול' ידוע בפיקה שהגישו בו ובדיונים הפילוסופיים שהתנהלו בין מבקריו. ייתכן שזה גם היה אופיו לפני מלחמת העולם הראשונה (אני מודה לאירה רבין בברלין על האינפורמציה הזאת). אודות בית קפה זה נרשמו שתי בדיחות בירחון — שתיהן קשורות להומור של שיכורים, הומור המרמז ואף מאשר, כי לידתו של דער אַשמדאָי היתה בבית הקפה 'מונופול', וזו לשון הבדיחה הראשונה (גליון מס' 1, עמ' 12):

דער אַשמדאָי

– מען זאָגט דאָס 'דער אַשמדאָי' פֿאַלט פֿון די פֿיס!...

– דאָס איז ניט קיין ווונדער, דען ער איז געשאַפֿן אין מאָנאָפּאָל!...

\* Michael Brenner, *The Renaissance of Jewish Culture in Weimar Germany*, New Haven & London, Yale University Press, 1996, p. 33.

[– אומרים כי 'דער אַשמדאָי' נופל מן הרגליים!...]  
– אין זה פלא, שכן ראשית בריאתו ב'מונופול'...]

בדיחת בית זאת תהיה מובנת למי שמכיר את ברלין ו/או את אורח חייהם וסביבתם של חברי מערכת הירחון. בבדיחה הנ"ל נרמז כי בבית הקפה 'מונופול' לא שתו רק קפה אלא גם משקאות חריפים והשתכרו. כך גם משתמע מהבדיחה השנייה (גליון מס' 2, עמ' 5):

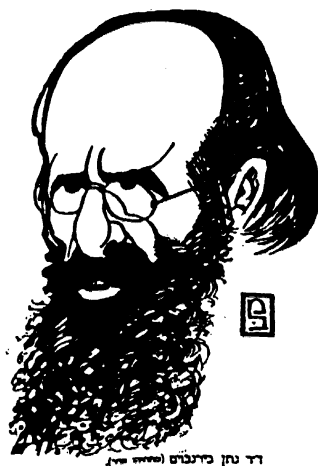
דריי קעגנמיטלען

מיר פֿאַרמאָגן דריי גוטע 'קעגנמיטלען':  
קעגן בילדונג – אַ מיניסטעריום...  
קעגן פֿרייהייט – אַ דומע...  
קעגן שיכרות – 'מאָנאָפּאָל'...

[שלוש תרופות נגד

יש לנו שלוש 'תרופות נגד':  
נגד השכלה – משרד [חינוך]...  
נגד חירות – דומא...  
נגד שכרות – 'מונופול'...]

מן הראוי להזכיר, שבאותה התקופה שהה בברלין נתן בירנבוים, אחד מיוזמי ועידת צ'רנוביץ ב־1908, ועליו נכתבה בגליון הראשון של דער אַשמדאָי כתבה הומוריסטית בחתימת מאיר'ל: 'ביים נייעם פרעזידענט: אַן אינטערוויו' (שם, עמ' 6). הוועידה הפנתה את תשומת הלב הציבורית בקרב יהדות העולם למעמדה וחשיבותה של לשון יידיש, אם כי היא נכשלה במילוי תכניתה המקורית: תכנון מקיף של עתיד לשון יידיש ותרבותה. נתן בירנבוים פרסם בברלין ב־1913 את ספרו דער ייִחוס פֿון ייִדיש (הייחוס של יידיש).\*



ציור של מנחם בירנבוים  
בדער אַשמדאָי  
תחת הכותרת:  
"אונזערע גדולי-הדור"

דר נתן בירנבוים (1878-1948)

\* על ועידת צ'רנוביץ והשפעתה על תודעת הדור ראה לעיל את המאמר בכרך זה, עמ' 255–285.

דער אַשמדאָי נולד אפוא בעיר ברלין, בקרב ציירים וסופרים בידיש, רובם ככולם צעירים, חלקם בשנות העשרים של חייהם (אַבְרָהָם מאַרגאָלין כבן 28, מאיר גראַסמאַן כבן 24 והערץ אַקצין כבן 20). גם העיר ברלין עולה פה ושם בבדיחות ובאחדים מן הטקסטים ההומוריסטיים.

תיאור הומוריסטי של ביקור חברי המערכת של דער אַשמדאָי בתיאטרון השונד בידיש שהציג בברלין, כותרתו היתה: 'אונדזער עקספּעדיציע אין בערלינער יידישן טעאַטער: אַ טרויעריקע געשיכטע פֿון אַ קידוש־השם, וואָס קאָן זיך טרעפֿן אויך אין וואַרשע, ווילנע, ניו־יאָרק ובדומה' (גליון מס' 4, עמ' 14-15). [המסע שלנו לתיאטרון יידיש בברלין: סיפור עצוב אודות קידוש השם, שעשוי להתרחש גם בווארשה, וילנה, ניו־יורק וכד']. לא חסרות גם בדיחות על חיי הדת, התרבות והפוליטיקה היהודית בברלין, אולם זויות הראייה היא של יהודים ממזרח אירופה, אליהם פונה הירחון כאל קהל קוראיו. מהחומר הברלינאי שבדער אַשמדאָי עולה אווירה של תוגה, זרות, פשע, ומצב חברתי קשה בכל מה שנוגע לאוכלוסייה הלא־יהודית. באותה התקופה חיו בברלין למעלה ממאה אלף יהודים בקרב שני מיליון לא־יהודים.

#### די רעדאָקציע [המערכת]

אף על פי שדער אַשמדאָי מתנזר כביכול מכל המקובל בעיתונות יידיש בכלל ובעיתונות ההומוריסטית בידיש בפרט, כגון: פנייה של העורך או המערכת בדברי הסבר והצהרת עקרונות, ציון שמות העורכים, והוספת תתי־כותרת המעידה על אופי כתב־העת וכוונותיו – מוצאים אנו, כי מופעל בירחון, בכל הגליונות, גורם פעיל במיוחד, החותם 'די רעדאָקציע' או 'דער אַשמדאָי'. מי שיעקוב אחרי דברי 'המערכת' יקבל תמונה קוה־רנטית של מטרות הפרסום ומגמותיו: תחושת חוסר הבטחון עם ראשית הופעת הירחון לגבי עתידו; הרצון להפצה מרבית של הירחון בכל אירופה ובארצות הברית; הצהרה על מגמת הביקורת החברתית־תרבותית ועל אופי מהותה של דמות האַשמדאָי באגדה ובפולקלור היהודי; ודגש על הזהות היהודית המודרנית, המתהווה במפגש בין תרבות יהודי מזרח אירופה עם תרבות המערב, שברלין היתה אז מרכזה התוסס והחשוב ביותר.

נציין, למשל, בדיחה עצמית של דער אַשמדאָי על דער אַשמדאָי (גליון מס' 1, עמ' 12) על פי התיאור הפיזי של יצור שטני זה בעל רגלי התרנגולת:

#### דער אַשמדאָי

– זאָג מיר, גוטער ברודער, וואָס איז די אורזאַכע וואָס איר האָט אַ נאַמען געגעבן אַינער זשורנאַל: 'אַשמדאָי'?

– פשוט וויל ער שטייט אויף הינערשע פֿיסלאַך.

– אמור לי, ידידי, מדוע קראת לכתב־העת שלך בשם 'אַשמדאָי'?

– פשוט, כי הוא עומד על פֿרעזי תרנגולת.

הראגה לבטחוננו הכלכלי של הירחון באה לידי ביטוי במודעות של המערכת על המחיר והתפוצה המתוכננת של דער אַשמדאָי בכל רחבי אירופה, ומאוחר יותר גם בארצות הברית (לדוגמה, גליון מס' 4, עמ' 12, ראה לעיל עמ' 407), ובהתייחסות ההומוריסטית לטיראז' העצום שדער אַשמדאָי זכה לו כבר, כביכול:

**ניין. מיר הענען שוין מערד נים אויסהאלטען! ...**

אימליכען מאן יעדע שעה אימליכע רגע בעקסטן מיר בארבע פנות עולם ברעך קארמלעך און דעפעסטן און העלבע דער כלל ישראל בעם אינו ממש רהים. או מיר זאלען למעשה איבערדינגט אנגעבען אבאגענטען. . . נאך מערד: מען שקט אינו איינפאך געלד פארום. דגם מיר האבען געגען אזא געלד פערשערען איינדיקלעך געוואָרענט און עשליכע מאל איבערנעחורט: אבאגענטען בעס. מען זך נים מצריח זין!

דאס איז אבער נים אלץ: די טעג איז צו אינו און רעדאקציע געקסטן א נאנצע דעפוטאציע לעוער. העלבע האב וויינענד: געבעטן - וואס הייסט געבעטן? - געלשט:

- א סוף זאל עס נעמען מיר ווילען ווערען אבאגענטען!  
 דער ערשטער וועלכער איז אריבערמקען מיט אינו און א מראדירען קאמפף פאר אינער שטאה צו אבאגענטען איז געווען דער אד פון סקודי.  
 מיר ברענגען דא און אריינאל אנאָבלהונג פון זיין ברעך:

*Heinrich Aschmedej*  
 M. Grossmann  
 für Aschmedej  
 Berlin-Charlottenburg  
 Dalmannstr. 19

מיר זענען זיין אונזערע לעבע לעוער!  
 און אונזר נאך א לאנגער כולסה. שווען מיר אָפען מודה זין:  
 - אדרר דאס מנצח געווען;  
 - מיר האבען בעשלאסען אנגענעמען אבאגענטען אויפן אַשמדאָי!  
 - און וואס מערד - און אלץ בעסער!  
 אבאגענטען פרייז: אין רוסלאנד - א יאר (12 №.)  
 1 רובל און 10 קאפ: אין עסטרייך-אונגארן א יאר (12 №.) 2 קראנען און 40 העללער: אין  
 דייטשלאנד - א יאר (12 №.) 2 מארק: אין פראנקרייך. בעלגיען - 2 פראנק 75 כאנטים.  
 דאס אבאגענטען-געלד קען געשיקט ווערען איך מיט ברעך-מארקען.



**מודעות**

ווענען דעם ערפאלג פון מודעות אין אַשמדאָי איז נאר איבער צו רעדען . . .  
 ווארום ווער ווייסט עס נים. אז דער אַשמדאָי דרוקט זיך אין א אויפלאגע פון 5000 עקזעמפלארען  
 אין ווערט געליינט אין רוסלאנד. עסטרייך-אונגארן. דייטשלאנד. ענגלאנד. פראנקרייך. בעלגיען. האלאנד. אין  
 די פּעראַלייטע שטאמען אין דענעמארק און פינלאנד. אין ארץ ישראל א. ג. ה.  
 דער דריטער נומער פון אַשמדאָי ערשיינט אויף חנוכה און א אויפלאגע פון  
**10000 עקזעמפלארען**  
 און ווערט געדרוקט אין דריי פארבען מיט פּרעכטיגע אליהם מאציעס און קאריקאטורען.  
**אָנאַנסען-פרייז:** א נאנצע זייט אין טעקסט קאסט: 30 רובל. א האַלבע - 15. א פּערטיל 10 רובל.  
 אנאכזעל - 6 רובל. א זעכצעדיגטל - 4 רובל. א שורה פעמיט 30 קאפ.  
 אדרעס פון דער רעדאקציע און קאנאטאר:  
**Verlag „Aschmedej“, M. Grossmann, Berlin-Charlottenburg, Dalmannstr. 19.**

מוצאים אנו בשפע התייחסויות לדער אַשמדאָי בשירים ובטקסטים ספרותיים אחרים, ובחלק מהם בולטת הזיקה של הירחון לחיי הסטודנטים היהודים ומצוקותיהם שהזמן גרמן. הם מתוארים כמרכיב בולט במסכת קלאַידוסקופית של התייחסות לתרבות יידיש במזרח אירופה ובאמריקה.

דער אַשמדאָי — על פי רוח המשובה, נושאו המגוונים, ודרך עיצובו — הוא למעשה ירחון עבור סטודנטים, העשוי על-ידי סטודנטים לשעבר או המקורבים להם. העותק שנמצא בבית הספרים הלאומי והאוניברסיטאי בירושלים (חמשת הגליונות הכרוכים ביחד) מוצאו מספריית אגודת הסטודנטים היהודים בהיידלברג (ראה חותמת — גליון מס' 3, עמ' 2 — להלן עמ' 414). חלק גדול של ההומור הגלום בדער אַשמדאָי, עניינו תרבותם הדו-לשונית של יהודי מזרח אירופה ערב מלחמת העולם הראשונה. דוגמה קטנה (חתום ד.ז. — ייתכן ואלה ראשי תיבות של 'דער זעלבער' או 'די זעלבע', גליון מס' 2, עמ' 12):

### די ליטעראַרישע אַנטוויקלונג פֿון הלל צייטלין

פֿריער האָט ער געאַרבעט אין דער צייטונג 'הזמן', (דאָס [הנייסט] עבֿודה לדורות; נאָך דעם איז ער איבערגעגאַנגען אין 'היינט' — טאַגאַרבעט; איצט אָבער איז ער אַ מיטאַרבעטער פֿון 'מאַמענט', אַן איבערלויפֿנדע דערשיינונג אין אונדזער ליטעראַטור...

### והתפתחותו הספרותית של הלל צייטלין

קודם עבד ביומן 'הזמן', משמע עבודה לדורות, לאחר מכן עבר ל'היינט' — עבודת יום; אולם עכשיו הוא עובד ב'מאַמענט' — תופעה חולפת בספרותנו...]

בעקבות כשלון המהפכה הרוסית ב־1905 חלה מעין תחייה בספרות יידיש. עם זאת חלה בניית הזהות העצמית של הנוער היהודי, מתוך שיבה לשורשים שכללה גם זיקה מוגברת ללשון וספרות יידיש ולתרבותה בכלל. תהליך זה תואר בכתביהם של י"ל פרץ (1910), דער טונקעלער (החל מ־1910 ואילך) ואחרים. ביטוי בולט לכך אנו מוצאים בוועידת צ'רנוביץ ללשון ותרבות יידיש בשנת 1908. גם בדער אַשמדאָי מהדהדות מגמות אלה שבקרב הנוער היהודי לאחר מהפכת 1905, למשל בשיר 'מאָי מאָטיוון' (גליון מס' 5, עמ' 2).

חברי המערכת שמרו על קשר בלתי אמצעי עם קהל קוראיהם. בעיקר בקטעים החתומים 'המערכת', וכן על-ידי חומר מצולם עם ביאור מצורף לצידו. הנה, למשל, חידה, שהמערכת שואלת את קוראיה — ותשובות הניחושים של הקוראים (גליון מס' 3, עמ' 10; גליון מס' 4, עמ' 11):



## א רעמעניש.

וואס איז דאס?

דער קבצן האט עס, דער נגיד ווינשט עס, דער קארנער נייענדיג  
"אויס, אין דער סערישוי גרער שפארט עס אס???"  
אכטונג! דער ער זענער, וואס וועט טרעפן די רעמעניש, קרינט  
אומניט א יאהר צייט: זענשיקט, דעם, אשמדאי".  
"עדאקעיג"

## אונזער רעמעניש.

אויף אונזער רעמעניש אין דעם דריטען טעג, אשמדאי". וואס  
איז דאס? דער קבצן האט עס, דער נגיד ווינשט עס, דער קארנער ניט-  
עס אייז, אין דער סערישוי גרער שפארט עס אס? —  
האבען מיר בעקומען אייער 50 ענטפערן, מישינע, סיגענען  
פארן א סך בעלנים אויף צו בעקומען דעם, אשמדאי" אויף א נאנץ יאהר  
אומניט.  
"דער גלוקליכער פון קאדני" איז אבער נאך ה' ב. גטוסקי אדער  
גלוסקי אין ווארשוי, וועלכער האט דער גרשער ריכטונג געזענענערט:  
— "נארישט".  
ה' גטוסקי בעקומט דערפאר דעם, אשמדאי".  
סיגענען אויך געטרעפן די הערען: ש' עשישין, סלאנים; י.  
שאפירא, ווארשוי; ה' לעוו, בריאנסקי; קלעפעש, ווארשוי.  
די אלע איבערגע, וואס האבען געזענענערט: "קינדער", "שמעקי"  
"מכות", "דער דלות", "אפעטוס", "דער נראשען", "קדחת" געזענערט.  
"מכות" — "געלד" וועלען זיך, נעכער, טוען בעניגען מיטן ענטפער:  
— "נארישט!"  
די רעדאקעיג.

[חידה]

מה זה? מצוי אצל הקבצן, הנגיד מאחל את זה לזולתו, הקמצן מבזבז את זה, ואילו הבזבזן חוסך את זה?

לתשומת לב! הראשון שינחש את התשובה הנכונה לחידה, יזכה במנוי שנתי של דער אשמדאי בחינם.]

[החידה שלנו

הגיעו אלינו חמישים תשובות בערך. מסתבר, שיש מועמדים רבים לקבלת דער אשמדאי חינם למשך שנה תמימה. 'המאושר מקודני' הוא רק מר ב. גטוסקי, או גלוסקי מווארשה. הוא היה הראשון שמצא את הפתרון הנכון, דהיינו: 'לא כלום'.

מר גטוסקי יקבל אפוא את דער אשמדאי. גם ניחשו האדונים: ש' עפשטיין, סלונים; י' שאפירא, וארשה; ה' לעוו, בריאנסקי; קלעפעש, וארשה. בין יתר התשובות הוצעו פתרונות שונים: 'ילדים', 'טבק להרחה', 'דלות', 'תיאבון', 'פרוטה', 'קדחת', 'בריאות', 'מכות', 'כסף'. עליהם להסתפק בתשובת הפתרון — בלא כלום.]

המערכת

מן הראוי לשים לב, כי אף על פי שמודעת הירחון ציינה את היקף התפוצה שלו גם בארצות מערב אירופה ואמריקה, הרי התגובה לחידה לעיל נענתה מפולין ורוסיה. אפשר שבארכיונו הפרטי של מאיר גרוסמן במכון ז'בוטינסקי בתל-אביב, או בארכיונים הפרטיים של סופרי יידיש בפולין, שקיימו קשרים עם מערכת דער אַשמדאָי (דער טונקעלער ויוסף טונקל), משה ברודרזון, זלמן ונדרוף, חיים צ'מרינסקי ור' מרדכי'לעו, שלום-עליכם ואחרים) ניתן יהיה לעמוד על היקף התפוצה של הירחון.

המגע בין שלום-עליכם למערכת דער אַשמדאָי לא עלה יפה (גליון 3, עמ' 2):



דער אַשמדאָי 3 אר.

**שלום-עליכם ניער ראָסאָן ... מיטן „אַשמדאָי“.**

דער צווייטער בלומיקער 'שפּאַס' אָבער אַ סך קורצער ווי אין היינט. דאָס בליגסטע און קורצסטע ווערק פון שלום-עליכם. צווייטער טייל. צווייטער טייל.

Scholom-Aleichem  
S. RABINOWITZ  
Rue de l'Odéon, 38

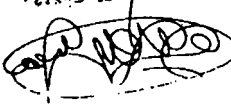
LAUSANNE (Suisse)

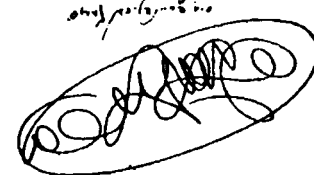
24 X. 12.

Scholom-Aleichem  
S. RABINOWITZ  
Rue de l'Odéon, 38

LAUSANNE (Suisse)

24 X. 12.

מבחינת כל המאמרים!  
היה זהו סוגייתו של אשכול  
בני קטנה איננו יודעים  


היינו צומעים בלומיקער  
דער אשכול פון אשכול  
היינו צומעים בלומיקער  
דער אשכול פון אשכול  


**עפילאָג.**

(ניס פון שלום-עליכם, נאר פון אונז ...)  
די ליגע האָט געדויערט גוט לאַנג... סך-הכל זיין האַנגען...  
דער העלד האָט זיין פּערסאָנלעכע נים געראַלען...  
אין דער אָף אין געזען: דער פּערזענלעך האָט ביליג — סטש  
אויסגעט — געקעגן אַ ביז ווערק פון שלום-עליכם, און די ליגע האַנגען  
זיין געזען צו ליגען שלום-עליכם אַ ראָסאָן, וואָס האָט סך-הכל  
... 10" צוהר

**הרומאן החדש של שלום-עליכם... עם ה'אַשמדאָי'**

הרומאן השני של 'דער בלוטיקער שפּאַס' (מהתלת הדם), אך הרבה יותר קצר מזה שהתפרסם ביומון 'היינט' — זו יצירתו הזולה והקצרה ביותר של שלום-עליכם.



(מכתב ראשון)

11.11.1912

מר גרוסמן הנכבד מאוד,  
שמא תואיל בטובך לענות: האם יש עדיין מקום בעיתון (המוקדש לחנוכה) עבור  
מאמר שלי? אבל רק בעיתון שמופיע לקראת חנוכה.

בברכה ובידידות  
שלום עליכם

(מכתב שני)

24.11.1912

מאה פעמים סליחה. כל דקה פֶדּוּקָאט (מטבע זהב)! אם ירצה השם גם בפורים,  
בלי נדר, אפייס את אַשמדאי על חנוכה.  
אתכם הסליחה.

שלום עליכם

אַפּילוג

(לא משלום-עליכם, אלא מאתנו... [חברי המערכת])

האהבה לא ארכה זמן רב... בסך הכול שבועיים... הגיבור לא קיים את  
הבטחתו... והסוף היה: המו"ל קיבל יצירה חדשה של שלום-עליכם – בזיל הזול,  
והקוראים זכו ברומאן מאת שלום-עליכם בעל עשר שורות בסך הכול...]

## ד"ר אברהם מרגולין

העורך השני הבולט בדער אַשמדאָני, ליד מאיר גרוסמן (מאיר'ל), היה אברהם מרגולין (אַבְרָהָמ'ל).

הביוגרפיה של מרגולין רשומה בערכים של הלקסיקונים לספרות יידיש ולתיאטרון, אך אין בהם זכר להשתתפותו בדער אַשמדאָני, אף כי תרומתו לירחון היתה הגדולה והמגוונת ביותר. אדרבה, פתיחת הגליון הראשון מוצגת בשיר 'גוט יום-טוב' בחתימת אַבְרָהָמ'ל (בעמ' 2) המתפקד כטקסט שבו מוסברת מגמת הירחון — במקום 'דברי המערכת' המקובלים.

על הגיוון בכתיבתו ההומוריסטית בדער אַשמדאָני יעידו בין היתר היצירות הבאות:

- א. 'די טראַנספּלאַנטאַציע' (ההשתלה) — גליון מס' 3, עמ' 2-3. זו הומורסקה על השתלת אברים. ראה להלן בתרגום לעברית.
- ב. 'אַ וויגליד' פֿון 'Berlin W.' (געהערט זינגען פֿון אַ פֿרוי אַ קאַמערציערעטין מיטן ניגון פֿון 'ספּי מלודינג' און איבערגעגעבן צום דרוק דורך... אַבְרָהָמ'ל) — גליון מס' 2, עמ' 15 — זהו שיר ערש סאטירי על האידיאל ה'חינוכי' של אמא ברלינאית, אשת פקיד, ספק הוד מלכותו הקיסר ('וויירדענטרעגער ליפֿעראַנט — 'קאַקאַ' [K.K.]). היא מתגוררת כנראה ברובע וָדינג בצפון ברלין, רובע של עניים ותושבים בעלי נטיות פוליטיות ראדיקאליות (אני מודה למיקל מאנגולד, שהעיר על השם המלא של רובע הפועלים הזה ולד"ר שלום לוריא על הפרטים הבאים). רישום חי של רובע זה עולה בספרו של משה קולבאק דיסנער טשיילד האַראָלד (מינסק, 1933), בפרק הרביעי, 'וועדינג', עמ' 39-46.
- ג. 'מעטאַמאָרפּאָזן' — חתום על-ידי אַ. מאַראַלין — גליון מס' 4, עמ' 10 — כתוב בשורות קצרות עם חריזה פנימית לשם איפיון תהליכים מודרניים בתולדות תרבות היהודים באירופה, בסגנון לקוני וקליל.
- ד. 'פּילאָזאָפּישע קאַרטאָפּליעס וועגן רעצענזענטן און "אינצידענטן" אין ייִדישן טעאַטער (געלקחנט פֿון 'פּאַמפּאָדורן'), חתום: אַבְרָהָמ'ל — גליון מס' 4, עמ' 12. אלו הן הערות ביקורתיות מגוונות של מקצוע מבקר-התיאטרון ונושאו. קטע זה שייך לראשית כתיבתו של מרגולין על ענייני תיאטרון. אחרי מלחמת העולם הראשונה הירבה מרגולין בביקורת תיאטרון, וכן אסף חומר על לשון התיאטרון בידיש.
- ה. 'פֿון אַ ייִדישן טעאַטער לעקסיקאָן', חתום: אַבְרָהָמ'ל — גליון מס' 1, עמ' 10 — הגדרות הומוריסטיות של מונחים מחיי התיאטרון.

נסיים כאן בתרגום ההומורסקה 'טראַנספּלאַנטאַציע', המאגדת בתוכה את שני התחומים של פעילותו של מרגולין — תחום הרפואה ותחום הכתיבה ההומוריסטית:

ההשתלה היא סוג של ניתוח כירורגי... עיקרה של ההשתלה בכך, שאיש חכם, בעל 'ידי זהב' עוקר מגופו של ברנש בריא אבר או פלג גוף ו'שותל' אותו בגוף אדם

חולה, שאותם האברים משותקים, מחוררים או רקובים אצלו, כמוהם כדראמה עולמית בידיש...

אולם עלינו להבין, שפעולה מסובכת ומתוחכמת כל־כך כעקירת אבר מגופו של גוי בריא ומיסמורו בגופו של ברנש חולה — אינה דבר קל... אמנות ההשתלה חייבת להתבצע באורח זהיר והוגן ביותר — וכמובן מאליו, לא בידי רופאים מסוגם של א. מוקדוני או יוסף קלזנר... ולא — עלולה ההשתלה לגולל על ראש החולה סקאנדל גדול ביותר ואסון, שאפילו טאטארי לא יוכל כבר לעזור לו.

קחו, למשל, את הכבד של שיכור מוסקבאי בריא ומצוי ושימו אותו בחזה של משורר יידיש פיכח ורעב — ואז תהפכו את נעים הזמירות הדל, המסכן, בניגוד לרצונו, לאלכוהוליקן מכור עד יום מותו... כל ימי חייו הוא כבר יחבר שירים על 'מונפול' (סוג של יי"ש) ו'וימורוז'יק' (סוג של וודקה)...

או (והרי בחיים הכול ייתכן) היו מחרירים ביום בהיר אחד, מתוך טעות מרה, לגולגולתו של עיתונאי־דיפלומט חכם כמו נחום סוקולוב את מוחו של הרב־מטעם מסאמארקאנד — ואז... אז עלול בן־גורדנה המסכן עוד להגיע ללחם צר של קבצנים, רחמנא ליצלן...

נורא מזה עוד היה לו, למשל, העורך ירא־השמים של 'הדרך', עיתונה של אגודת ישראל, היה זוכה בערב יום כיפור, לאחר ה'מלקות', להשתלת מרפקו הימני של אחד־העם או של ש"י איש־הורוביץ... היתה זו קינת תמרורים... שומו שמים!... 'הדרך' היה מתחיל להמטיר מאמרים על 'מרכזים רוחניים' בארץ־ישראל או על 'הרחבת הגבולות'...

עורי משקשק, כאשר אני מעלה בדעתי מעמד, בו אֶבְרָהם ריזען זוכה להשתלת ראשו של זלאטופולסקי על כתפיו, והוא מתחיל פתאום לנהל תעמולה למען ה'לוקשן קוידש' (לשון־הקודש, עברית) וזועק 'שלום!' בחוצות ה'קֶרְשֶׁצ'־אטיק' (רחוב ראשי בקייב)...

או הרבנית מברייסק, שזיכו אותה בערב שבת בליבה השתול של זמרת שאנסונים, הולכת כהרגלה אל המקווה, או לעזרת נשים' ושם היא משמיעה ניבול־פה ומתגלה בפרהסיה בבושות ובזיונות...

השערות ממש סומרות, כאשר נזכרים, שראשו ותסרוקתו עם קודקודו של ד"ר בירנבוים, עשוי להיות מורכב בהשתלה על גבי צווארו של ל. מוצקין, למשל, דבר שיאמלל אותו לכל ימי חייו. נשיא ההסתדרות (הציונית) היה מתחיל להתעסק עם ה'שפחה' — אני מתכוון — עם הז'ארגון — והיו משליכים אותו מן ההסתדרות עם הציונות ביחד, כאלומה קצורה...

ובכלל, אני אומר לכם, כאשר מדברים על 'השתלה' עולות על הדעת מחשבות חשוכות — השד יודע מה — עם דמיונות מטורפים... ניתן לדמיין שד"ר קֶלְאָה מקבל את לשונו של דָּוִיס טריטש, והנה הוא נתקע ממש תוך כדי נאומו על הציונות המדינית... והנה מקבל המבקר מטעם יק"א את אצבעותיו הדביקות של פייס והוא עושה בקופת־אירגונו את מה שהארבה מבצע במושבות החקלאיות בארגנטינה...

והנה גם יאֶצקאָן מטופל על־ידי רופא, הנושא עליו את ראשו המושתל של  
עורך־הדין גרינבוים, והעיתון 'היינט' מתחיל לתופף מליצות־חירות, מְקַצֵּין לכל  
הקצוות ומקלל את צייטלין...

עתה שערו נא בנפשכם באיזו מידה של אוי־ואבוי היה זוכה ה'אשמדאי' שלנו,  
לו היו משתילים בראש העורך שלו את זוג 'רואותיו' הישועיות של ד"ר ברויאָר,  
והוא היה מתחיל לפתע פתאום בתעמולה למען 'יראת־שמים'...

בקיצור, אין ההשתלה אלא תחבולה מסובכת, הדורשת זהירות וכשרון, מיומנות  
ומעשה־כשפים, ולו רק כדי להימנע משערוריות ופורענויות...

אוי, אוי, הַהִשְׁתָּלָה!  
לידה קשה וְאִמְלָלָה...  
חולים רבים היא מְשִׁיבָה  
כְּמוֹ סֶרְפָד בְּתוֹךְ קִיבָה...

אברהמ'ל